

Кравченко Л. Бухун А. Неперервна громадянська освіта як технологія національно-патріотичного виховання майбутніх військовослужбовців. *Імідж сучасного педагога*. № 1 (196), 2021. С. 72-76.

УДК 37.035:172.15-057.36]:172.12

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1\(196\)-](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1(196)-)

Бухун Андрій ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-9665-1427>

Кравченко Любов ORCID ID <http://orcid.org/0000-0003-0011-609X>

НЕПЕРЕРВНА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

На засадах аналізу нормативного забезпечення громадянської освіти різних категорій населення України (Конституції України, Закону України «Про освіту» (2017 р.), Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, Національної стратегії у сфері прав людини, проєктів Концепції громадянської освіти (2000 р., 2012 р.), Концепції Нової української школи та інших державних документів) та визначення шляхів і засобів реалізації ідеї неперервності розвитку громадянської культури військовослужбовців, з'ясовано, що поняття громадянської освіти отримало сучасне нормативне наповнення, пройшло шлях від дилеми між національно-патріотичним вихованням у значенні патріотизму і громадянським вихованням у значенні прав людини й демократичних цінностей до свого актуального тлумачення як аспекту національно-патріотичного виховання і засобу неперервного формування громадянської культури особистості. Про неперервність громадянської освіти свідчить її розвиток як технології на етапах становлення особистості у середній, вищій школі та в післядипломній освіті: у середній освіті громадянські компетентності набуваються переважно під час освітнього процесу та в позанавчальній діяльності; у вищій освіті – в ході

професійної підготовки та в партнерстві з громадськими організаціями; в освіті впродовж життя – у суспільній та професійній діяльності завдяки здатності брати відповідальність за розвиток громади, реалізувати повноцінно право на участь у державному управлінні тощо. визначено специфіку громадянської освіти майбутніх військовослужбовців на її допрофесійному (середня і середня спеціальна освіта) етапі та запропоновано технологічні засоби (духовні, психологічні, освітні, соціальні, фізичні) її впливу на готовність молоді до військово-патріотичної діяльності.

Ключові слова: неперервна громадянська освіта; національно-патріотичне виховання, військово-патріотична діяльність, технологічні засоби, допрофесійний етап громадянської освіти

Bukhun Andriy, Kravchenko Liubov. Continuous civic education as a technology of national-patriotic education of future military servants.

The article is based on the analysis of normative support of civic education of different categories of the population of Ukraine (interpretation of articles of the Constitution of Ukraine, provisions of the Law of Ukraine «On Education» (2017), National Strategy for Civil Society Development in Ukraine for 2016-2020, National-Patriotic Strategy education of children and youth for 2016-2020 and the National Strategy in the field of human rights, draft Concept of civic education (2000, 2012), the Concept of the New Ukrainian School and other state documents) and identifying ways and means to implement the idea of continuity of civic education culture of servicemen, it was found that the concept of civic education has received a modern normative content, has gone from the dilemma between national-patriotic education in the sense of patriotism and civic education in the sense of human rights and democratic values to its current interpretation as an aspect of national-patriotic education and means неперервно formation of civic culture of the individual. The continuity of civic education is evidenced by its development as a technology at the stages of personality development in secondary, higher and postgraduate education: in secondary education, civic competencies are acquired mainly during the educational process and in extracurricular activities; in higher education - in the

course of professional training and in partnership with public organizations; in lifelong learning - in social and professional activities due to the ability to take responsibility for community development, to exercise the full right to participate in public administration, etc. the specifics of civic education of future servicemen at its pre-professional (secondary and secondary special education) stage are determined and technological means (spiritual, psychological, educational, social, physical) of its influence on youth readiness for military-patriotic activity are offered.

Key words: continuous civic education; national-patriotic education, military-patriotic activity, technological means, pre-professional stage of civic education

Андрій Григорович Бухун, кандидат педагогічних наук, полковник, заступник начальника оперативного-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України, Україна

Bukhun Andriy, Candidate of Pedagogical Sciences, Colonel, Deputy Head of the Operational and Tactical Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine, Ukraine

E-mail: andrew000519@gmail.com

Кравченко Любов Миколаївна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

Kravchenko Liubov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of culturology, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine.

E-mail: 763321@ukr.net

Актуальність проблеми дослідження. Формування громадянського суспільства в Україні сьогодні неможливе без функціонування в системі її освіти дієвих компонентів громадянської освіти як засобу виховання демократичних цінностей людей, реалізації здобутих ними знань про права у різних видах діяльності. На тлі сучасних суспільних перетворень та їх загальноосвітніх трансформацій у освітньому просторі важливу роль відіграє завдання формування громадянської культури й освіченості особистості. Питання неперервності громадянської освіти постає нині одним із ключових, адже особливу роль у її функціонуванні відіграють ті процеси, що пов'язані з обраним державою напрямом інтеграції в європейський та світовий простір, коли освітніми пріоритетами проголошується виховання свідомого, активного, демократичного громадянина, здатного жити та компетентно діяти в суспільстві, що постійно оновлюється та розвивається. Удосконалення

суспільства, захист його інтересів всередині та зовні країни, у тому числі й військовими засобами, як свідчать події на сході, немислимі без систематичної й спрямованої роботи з освіти військовослужбовців, що мають досягти зрілості як особистості з відповідною культурою та громадянським баченням світу, об'єктивною оцінкою всього того, що відбувається навколо з позицій власної активної участі й відповідальності. Хоча потреба бути громадянином своєї держави є цілком природною, сама собою вона не зможе реалізуватися в особистості; допомогти в цьому кожному майбутньому і діючому військовому, особливо підростаючим поколінням, покликана неперервна громадянська освіта.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Останнім часом зусилля українських учених і педагогів-практиків спрямовані на пошуки оптимальних шляхів реалізації громадянської освіти молоді. Проблемі завдань громадянської освіти присвячені роботи таких учених, як Н. Амельченко, Я. Боренько, М. Вішке, І. Галактіонова, О. Жадько, М. Іванов, М. Лациба, М. Пилинський, О. Тягло, у працях яких першочергово проведено аналіз сучасних нормативно-правових актів, пов'язаних з освітніми програмами та проблематикою виховання громадянськості молоді в Україні. У основі підходів психологів (І. Бех [2], С. Сингаївська [11] та ін.) лежить думка про обов'язкову сформованість національної самосвідомості, ціннісних орієнтацій своєї національній спільноті, про усвідомлення людиною себе як суб'єкта державотворчого процесу й бачення себе в ньому; такий підхід психологів до розуміння особистісних якостей громадянина сформовано на засадах української національної ідеї. Наголошуючи на винятковій ролі духовності в життєдіяльності окремої особистості, а отже, й суспільства загалом, І. Бех закладає в структуру духовних цінностей, що визначають зміст громадянської свідомості й самосвідомості особистості, групи цінностей: моральні, громадянські, економічні, світоглядні, естетичні, валеологічні та характеризує громадянські цінності як «діамант у структурі національних цінностей» [2]. Однак поки що недостатньо уваги приділено визначенню напрямів належного функціонування громадянської освіти як імперативу розвитку суспільства; в

нашій країні на сьогодні все ще відсутня система неперервної громадянської освіти, яка мала би включати комплекс соціально-гуманітарних предметів у поєднанні з багатоманітням міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків у закладах середньої освіти та громадянської спадкоємності й цілісності освітніх рівнів у ЗВО, першочергово – військових, адже пріоритетністю військової освіти є її спрямованість на виховання у здобувачів вищої освіти належного рівня державної свідомості, вірності Присязі, відданості своєму громадянському обов'язкові захищати Батьківщину.

Метою статті є розгляд на засадах сучасного нормативного забезпечення неперервної громадянської освіти як поетапної технології національно-патріотичного виховання молоді та формування її готовності до військово-патріотичної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поняття «національне виховання» розглядається нині як явище багатоаспектне, що охоплює мораль, виховання громадянина-патріота, релігійне, господарське та фізичне виховання, виховання сім'янина, формування характеру тощо. Усі ці аспекти мають національний відтінок і національну орієнтацію, бо кожен народ дещо по-своєму трактує мораль, по-своєму ставиться до громадських справ, до свого господарства, до родини, має навіть власну систему фізичного виховання тощо [3]; їх умовно поділяють на три напрями: громадянсько-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання; духовно-моральне виховання [9; 13]. Наскрізним об'єднувальним чинником національно-патріотичного виховання молоді вважаємо неперервну громадянську освіту.

Обґрунтуємо нашу думку.

Якщо національно-патріотичне [виховання](#) – спрямована на дітей та молодь комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, сприяння її становленню як правової, демократичної, соціальної держави, турботи про благо свого народу, то вагомим його аспектом є з'ява в кожній молодій людині готовності

до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України.

Провідними державними документами (Закон України «Про освіту» [5]; Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України [6]) військово-патріотичне виховання визначено складником національно-патріотичного виховання, що в часи воєнної загрози стає пріоритетом неперервної громадянської освіти. Військово-патріотичне виховання на допрофесійному етапі цієї освіти зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у [Збройних Силах України](#) як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози [12].

До спільних предметів національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання належать: національна ідея; національна культура; рідна мова; історія народу і держави; самовизначення, самоідентифікація; категорії Батьківщини (мала і велика Батьківщина); лідери та герої народу, нації, держави; рідний край, місто, село; рідні мати, батько [8].

Як громадянин військовослужбовець зобов'язаний: розуміти і поділяти сутність національної ідеї розбудови незалежної держави і громадянського суспільства в ній; бути носієм національної культури, зокрема, таких її компонентів, як громадянська і військова культура; своєю професійною діяльністю із захисту суверенітету країни сприяє економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; любити і відстоювати рідну мову, користуватися нею в побуті та професійній діяльності; захищати й відстоювати рідну країну, державу, її територію всіма можливими професійними засобами; любити, захищати і відстоювати свої звичаї, традиції українського народу і народів, що живуть в Україні; захищати й підтримувати співгромадян з патріотичним способом мислення, готових до захисту Вітчизни.

Поняття «громадянська освіта» унормоване державними документами у єдності таких ознак:

- виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;
- формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення;
- формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
- формування громадянської культури та культури демократії;
- формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля [5].

Водночас, аналізуючи європейську освітню модель, що передбачає розвиток демократичних цінностей, поведінкових настанов, практичних навичок, знань, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до громадянської освіти і громадянсько-патріотичного виховання, знаходимо суголосні зазначеному вище:

– *цінності*: повага людської гідності й дотримання прав людини; повага культурної багатоманітності; утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;

– *поведінкові установки*: відкритість щодо інших культур, світогляду і звичаїв; повага; громадянська самосвідомість; почуття відповідальності; почуття власної значущості; стійкість перед невизначеністю;

– *практичні навички*: здатність до самоосвіти; вміння аналітичного й критичного мислення; вміння слухати; спостережливість; співпереживання; гнучкість і адаптація; комунікабельність; лінгвістичні здатності; вміння спілкуватися різними мовами; готовність до співпраці; здатність розв'язувати конфлікти;

– *знання та їх критичне осмислення*: самопізнання і критична самооцінка; знання й критичне усвідомлення мовних стилів у спілкуванні; пізнання світу та його критичне сприйняття [10; 15].

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу

іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей. Сприяти цьому має технологія неперервної громадянської освіти [1].

Зміст військово-патріотичного виховання визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози; до такої роботи залучені заклади освіти, сім'ї, громадські об'єднання та благодійні організації, Збройні Сили України, інші силові структури. Мета військово-патріотичного виховання на допрофесійному етапі громадянської освіти конкретизується через систему завдань: підвищення престижу військової служби, культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя, що зумовлює його відповідність принципам: національної спрямованості (передбачає наявність національної самосвідомості, почуття любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; повагу до культури всіх народів, які населяють Україну; прагнення зберігати свою національну ідентичність, гордість за належність до українського народу, бажання брати участь у розбудові та захисті своєї держави); самоактивності й саморегуляції (забезпечує розвиток суб'єктних характеристик особистості; здатності до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; громадянської позиції особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках); соціальної відповідності для узгодження змісту і методів виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій відбувається виховний процес, формування у дітей і молоді готовності до захисту України та ефективного розв'язання життєвих проблем [8].

У середній освіті, на допрофесійному етапі громадянської освіти це реалізується шляхом підготовки комплексних програм військово-патріотичного виховання та відповідного методичного забезпечення для виховання здорового підростаючого покоління, готового захищати національні інтереси й територіальну цілісність України; налагодження співпраці з військовими

формуваннями України для мотивації готовності до вибору військових професій; утворення міжшкільних ресурсних центрів, що забезпечуватимуть викладання предмета «Захист Вітчизни»; впровадження громадянської освіти в Україні у відповідності до Концепції громадянської освіти і виховання в Україні [7], Концепції громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності [6]; навчальної програми інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів «Громадянська освіта» [4].

Очікуваними результатами застосування таких програм стане зацікавленість молоді щодо служби у Збройних силах України, прагнення до виконання свого громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодівати військовими і військово-технічними знаннями, спонукати до фізичного самовдосконалення, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу, його Збройних Сил.

На етапі допрофесійної громадянської освіти військово-патріотичне виховання – цілеспрямований, організований процес формування готовності юнаків старшого шкільного віку до строкової військової служби в Збройних Силах України, зміст якого визначається Конституцією, законами України, військовою Присягою та військовими статутами. Воно діалектично поєднує низку напрямів виховання: військового, морального, правового тощо, проте головним результатом виховних зусиль має стати готовність молоді людини до військово-патріотичної діяльності як внутрішня системна якість. Основною властивістю такої готовності є військово-патріотична активність – внутрішня активна позиція молоді людини щодо прагнення і здійснення військової служби, яка розвивається внаслідок послідовних змін якостей особистості на різних вікових стадіях (від старшокласника до військовослужбовця) з притаманною їй структурою і психолого-педагогічними закономірностями, є необхідною передумовою подальшого розвитку готовності людини до військової служби в Збройних Силах України і силових формуваннях.

Готовність до військово-патріотичної діяльності має безперервний характер та містить компоненти – духовний, психологічний, освітній, соціальний, фізичний:

– *духовний* – означає наявність ідеалів, усвідомлення життєвого смислу і цінностей військової професії; самоусвідомлення власного Я (психічного, соціального, фізичного); здатності до самовдосконалення, духовно-катарсичної рефлексії як самопізнання особистістю ознак своєї індивідуальності, власних рис характеру для застосування у процесі військової служби;

– *психологічний* – містить позитивну мотивацію участі у військово-патріотичних заходах; для військовослужбовців – рівень сформованості таких якостей, як емоційна стійкість, рішучість, розсудливість, сміливість, мужність;

– *освітній* – це знання героїчного минулого українського народу, історії та сучасного стану його Збройних Сил; певний обсяг знань старшокласників з допризовної підготовки, діючих військовослужбовців – з фізичної культури, спорту, гігієни побуту; дієвість засвоєних знань, що виявляється в навчально-пізнавальній активності, підвищеному інтересі до змісту українознавчої військової інформації, громадянських прав захисників Вітчизни, їхніх соціальних гарантій тощо;

– *соціальний* – означає вірність бойовим та національно-історичним традиціям, військовому обов'язкові, присязі та військовому статуту, дисциплінованість, конструктивну громадську та національно-громадянську позицію, позитивну соціально-комунікативну взаємодію;

– *фізичний* – передбачає певний рівень розвитку у майбутніх і діючих військовослужбовців фізичної сили, витривалості, спритності, швидкості в рухах; сформованість необхідних для військової діяльності рухових навичок та вмінь; достатній рівень фізично-оздоровчої активності на заняттях з фізичної культури, участь у спортивних змаганнях, тренування в секціях, загартування організму тощо [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, здійснюючи військово-патріотичне виховання молоді технологічними засобами неперервної громадянської освіти, організатори цього процесу мають бути добре

ознайомлені з теоретико-методологічним і технологічним підґрунтям такої освіти, адже вона забов'язує враховувати об'єктивні соціально-політичні й економічні чинники, психофізіологічні особливості юнацького віку як вирішального періоду у формуванні світогляду особистості, ідеалів молоді, обставин вибору професії військового та подальшого життєвого шляху і кар'єрного зростання військовослужбовця.

Формування готовності та відповідальності за якісну службу в Збройних Силах України, що проходить у рамках неперервної громадянської освіти, залежить від продуманої технологічної цілісності навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, громадсько корисної, національно-громадянської, фізично-оздоровчої діяльності, що буде розглянуто нами в перспективах дослідження.

Список використаних джерел

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні. Взято з: http://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education- Ukraine-ukr_YB.pdf
2. Бех І. Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. *Початкова школа*. 2011. №6. С. 1-4.
3. Вишневський О. Український національний характер та сучасний ідеал виховання української молоді. *Педагогічна думка*. 2013. № 1. С. 3-8.
4. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. 2018. Взято з: mon.gov.ua > app > media > programy-10-11-klas > pr...
5. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. Взято з: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19.
6. Концепція громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності [Електронний ресурс]. Взято з: rpr.org.ua > wp-content > uploads > 2017/11 > 171108
7. Концепція громадянської освіти і виховання в Україні (проект) [Електронний ресурс]. Взято з: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/doc_30112012.doc

8. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. [Електронний ресурс]. Взято з: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863>
9. Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства [Електронний ресурс]. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text>
10. Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини. Хартія Ради Європи [Електронний ресурс]. Взято з: <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europecharter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
11. Сингаївська С. І. Розвиток прогнозування та саморегуляції моральної поведінки молодших школярів. *Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії*. Київ: Відродження, 2016. С. 176-179.
12. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text>
13. Циганчук К. А. Патріотизм як цінність. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 2. С. 4-10.
14. Ярмаченко М. Д. Від Я.А. Коменського до А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2010. №4. С. 5-13.
15. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. Available at: <https://rm.coe.int/16806ccc07>.

References

1. Borenko Ya. Hromadianska osvita v Ukraini [Civic education in Ukraine]. Vziato z: http://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education- Ukraine-ukr_YB.pdf. [in Ukrainian]

2. Bekh I. D. (2011) Molodshyi shkoliar u vykhovnomu prostori mizhosobystisnykh vzaiemyn [Junior student in the educational space of interpersonal relationships]. *Pochatkova shkola*. №6. S. 1-4. [in Ukrainian]

3. Vyshnevskiy O. (2013) Ukrainskyi natsionalnyi kharakter ta suchasnyi ideal vykhovannia ukrainskoi molodi [Ukrainian national character and modern ideal of education of Ukrainian youth]. *Pedahohichna dumka*. № 1. S. 3-8. [in Ukrainian]

4. Hromadianska osvita. Navchalna prohrama intehrovanoho kursu dlia 10 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Civil education. Curriculum of the integrated course for 10 classes of secondary schools]. [Elektronnyi resurs]. 2018. Vziato z: mon.gov.ua > app > media > programy-10-11-klas > pr... [in Ukrainian]

5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»] vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Elektronnyi resurs]. Vziato z: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19. [in Ukrainian]

6. Kontsepsiia hromadianskoi osvity (vykhovannia) osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti [The concept of civic education (upbringing) of the individual in the development of Ukrainian statehood] [Elektronnyi resurs]. Vziato z: rpr.org.ua > wp-content > uploads > 2017/11 > 171108. [in Ukrainian]

7. Kontsepsiia hromadianskoi osvity i vykhovannia v Ukraini (proiekt) [The concept of civic education and upbringing in Ukraine (project)] [Elektronnyi resurs]. Vziato z: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/doc_30112012.doc

8. Kontsepsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. [Elektronnyi resurs]. Vziato z: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863>. [in Ukrainian]

9. Natsionalna prohrama patriotichnoho vykhovannia naseleння, formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia, rozvytku dukhovnosti ta zmitsnennia moralnykh zasad suspilstva [National program of patriotic education of the population, formation of a healthy way of life, development of spirituality and strengthening of moral bases of a society] [Elektronnyi resurs]. Vziato z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]

10. Osvita dlia demokratychnoho hromadianstva y osvita z prav liudyny. Khartiia Rady Yevropy [Education for democratic citizenship and human rights education. Charter of the Council of Europe] [Elektronnyi resurs]. Vziato z: <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europecharter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education/> [in Ukrainian]
11. Synhaivska S. I. (2016) Rozvytok prohnozuvannia ta samorehuliatcii moralnoi povedinky molodshykh shkolariv. *Systema tsinnosti yak rehuliator pedahohichnoi vzaiemodii* [Development of forecasting and self-regulation of moral behavior of junior schoolchildren]. Kyiv: Vidrozhennia. S. 176-179. [in Ukrainian]
12. Stratehiia natsionalno-priotychnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016-2020 roky [Strategy of national-patriotic education of children and youth for 2016-2020] [Elektronnyi resurs]. Vziato z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text> [in Ukrainian]
13. Tsyhanchuk K. A. (2011) Patriotyzm yak tsinnist [Patriotism as a value]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*. № 2. S. 4-10. [in Ukrainian]
14. Yarmachenko M. D. (2010) Vid Ya.A. Komenskoho do A.S. Makarenka i V.O. Sukhomlynskoho [From Ya.A. Comenius to A.S. Makarenko and V.O. Sukhomlinsky]. *Pedahohika i psykholohiia*. №4. S. 5-13. [in Ukrainian]
15. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. Available at: <https://rm.coe.int/16806ccc07>.